

ERA.T-76 1.10861

A-640

Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituskomitee

KULTUURIMÄLESTISTE

RIIKLIK PROJEKTEERIMISE INSTITUUT

Objekt: Ettekirjutused Jõgeva rajooni ehitismälestiste valdajatele

Sifr, nr.: III-81013

Tellija: E NSV Ehituskomitee Vabariiklik Arhitektuurimälestiste
Kaitse Inspeksioon

Teostaja: _____

Ettekirjutused ehitismälestiste
valdajatele.

Köide I - Ehavere vesiveski

Direktor _____

Peainsener M. Leinbok

Osakonna juhataja A. Sandberg



Osakonna peaarhitekt A. Kann

Projekti peainsener J. Treikelder

Peaspetsialist J. Maiste

Tallinn 1981

Projekti koosseis:

Köide I - Ehavere vesiveski

Köide II - Elistvere mõisa ait

Köide III - Torma postijaam

Kooskõlastused:

Kooskõlastan:

ENSV Riikliku Ehituskomitee
Vabariikliku Arhitektuurimäles-
tiste Kaitse Inspektsiooni
juhataja F. Tomps

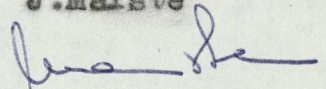
I köite koosseis:

1. Ettekirjutused
2. Lisa: tellimiskiri
3. Fotod

I köite koostas:

III p.o. peaspetsialist
mõisaarhitektuuri alal

J. Maiste



Eesti väljapaistva arheoloogi, akadeemik Harri Moora sünnikodu Ehavere vesiveski asub Jõgeva rajooni keskosas, endisel Tartumaal, Palamuse kihelkonnas. Üldiselt tunneme seda ala Vooremaana, mida looduslikult on iseloomustatud kui üht kaunimat Eestis. Voorelt voorele viivad teed vahelduvad siin soiste niitude ja metsaribadega, rohketel järvedel ja jõekestega.

Veerohkusest tingituna on paikkond juba kaugetest aegadest olnud sobiv vesiveskite rajamiseks. Ajalooteaduste kandidaadilt Aliise Mooralt suuliselt saadud teadetel on Ehaveres vesiveski töötanud juba 17. sajani¹. Võib-olla varemgi? Tol perioodil nagu mõned sajad aastat hiljemgi kuulus veskikoht naabruses asuvale Luua mõisale.

Varasemad teated Luua mõisa kohta pärinevad 1519. aastast. Sel ajal jäi mõis Tartu piiskopkonna valdustesse. Mõis kuulus piiskopi vasallile Wilhelm Drulshagenile, kes mõisa oma õemehele Jürgen von der Lude'le müüs. Lude pere-konna valdusesse jääb mõis kuni Poola võimu alla sattumiseni 1582. aastal. Sellest perekonnanimest pärineb ka mõisa nimi - "Ludenhof" - Luua.

On tõenäoline, et mõisal pidi juba tol ajal olema vähemalt üks, võimalik et isegi mitu vesiveskit. Kus need täpselt asusid, ei ole aga praegustel andmetel teada. Esimesel

¹ Algselt pärineb informatsioon H. Mooralt, kes vastavasisulise dokumendi leidis Riia Keskarhiivist. Mingite asjaolude tõttu ei ole 1682. a. Luua ja Visusti mõisate kaardil Ehaveres vesiveskit siiski mainitud (vt. RAKA, F.1389, nim.1, s.-ü.147).

pilgul näib Ehavere asukoht tollal veel kindlasti veerohkel Amme jõel üks sobivamaid. Rahvasuust kuulnud andmetel on Amme jõgi olnud üldse väga veskiterohke. Vesiveskid paiknesid mõnekilomeetriliste vahedega. Ehavere kõrval jääb Luua mõisa alale veel Palamuselt veidi eemal asuv Sääsküla vesiveski.

Järgnevad sajandid, jõukad ja teovõimelised omanikud, tõid mõisa arengus kaasa majandusliku tõusuperioodi. 17. sajandil kuulus mõis Rootsi riigivõimu ühele tähtsamale esindajale Liivimaal G.A.v. Strömfeldile. Võib arvata, et juba tema ajal oli mõisasüda küllalt korralikult välja ehitatud.

Luua mõisa eluhoone ehitusdaatumina on mitmel pool kirjanduses ära toodud 1730-ndad aastad. Tol perioodil oli Luua, sellest mitte kaugel asuva Saare mõisamaja kõrval üks kaunimaid mõisahooneid kogu Põhja-Tartumaal. Veel sajandi 80-ndatel aastatel viitab Eestimaa Topograafiliste Teadete autor A.W.Hupel siinse mõisa ilusaid kivihooneid ("den Hof zieren die steirnenen gebäude")². Sel ajal rajati mõisasse ka esinduslik regulaarstiilis pargiansambel.

Luua mõisa varasemast hoonestusest annavad ülevaate mitmed ajaloolised mõisakaardid. Neist ühel, 1791.a. koostatud kaardil on märgitud ka Ehavere veski. Õigemini oli tollal tegemist küll kahe küllalt lähestikku paikneva veskiga. Neist esimest nimetatakse saeveskiks, teine sadakond meetrit allapoole jääv hoone kannab aga nime "Hofs Mühle" (mõisaveski). Ilmselt on viimase all mõeldud teraviljaveskit.³ Mõlemal veskil oli ka omaette veskitamm. Samad veskid

² A.W.Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. B.III. Riga 1782, lk.236.

³ ENSV RAKA, F.1389, n.1, s.-ü.155.

on kantud ka Luua mõisa 1792.a. koostatud üheksast lehest koosnevale atlasele. Mõnel pool kirjanduses ongi nimetatud daatumit käsitletud Ehaveres vesiveski esmakordse mainimise-na kirjalikes allikates.⁴

Mis ajal rajati aga Ehaveresse seal praegu säilinud veskihoone ja elumaja? A.Moora andmetel oli praegune veskihoone põhiosas olemas juba 1889.aastal. Sel aastal tuli Harri Moora isa Albert Daniel Moora Ehaveresse rentnikuks (A.Moora isale kuulus Sääsküla vesiveski). Veskihoonega samasse ehitamisaega peaks kuuluma ka elumaja. Puhtvisuaalselt vaatlustel võiks hooneid dateerida siiski mitte varasemasse perioodi kui 19.sajandi teine pool.

Järgnevalt mõni sõna hoonete lähemaks iseloomustamiseks.⁵ Paiknedes Luualt mõni kilomeeter lõuna suunas moodustavad veski ja elumaja tee äärde jääva ühtse küllalt võimsa hoonetekogumi. Veski juures madaldub Luua voorepealne tekitades maalilise orukese. Siin on väike paisjärv, mis tänaseks on küll suurelt jaolt kinni kasvanud. Piki teed laskub kumbaltki poolt veski suunas tammeallee.

Otsapidi teineteise külge ehitatud veski ja elumaja on kapitaalsed kiviehitised. Mõlema hoone puhul on kasutatud lõhkumata maakivi. Veskil on sellest põhikorrus, elumajal paikneb viimase kohal telliskividest elukorrus. Vähemal määral on telliskivi kasutatud veskihoone ehitamisel. Dekora-

⁴ Vt. RAKA, F.1389, n.1, s.-ü.1 "Atlas von den Charten des privaten Guthes Ludenhoff im Bartholomäischen Kirchspiel und Pernauschen Kreis 1792".

⁵ Veski ja selle sisseseade on nähtav ka mõnedelt vanematelt (1921.a.) Riiklikus Etnograafiamuuseumis säilitatavatelt fotodelt. REM F.660:80, F.439:133-136.

tiivsetel eesmärkidel on sellega vormistatud akna- ja ukseavad, tellistest on ehitatud ka hoone tammipoolne otsasein. Mõlemad hooned on kaetud poolkelp sindelkatusega.

Möödunud sajandi algul on Ehavere veski näol olnud tegemist küllalt suurejoonelise rajatisega. Siin jahvatati vilja, mõnda aega töötas veskis saakaater. 1909.a. koostatud aadressraamatu andmetel oli veskis veel villakraasimistöökoda. Vee jõu kõrval kasutati ka aurujõudu. Selle kohta leiab kinnitust üks 1921.a. pärinev foto, millel veskihoone tammipoolsel küljel näeme telliskividest eraldi asetsevat korstent. Lisagem siia veel puidutöökoda, mille seadmed asetsesid eluhoone sokkelkorrusel.⁶ 1909.a. on Ehaveret ilmselt tänu rajatise paljufunktsioonilisusele käsitletud koguni abimõisana.⁷

Rentnikuna oli A.D.Moora teotaheline ja uuenduste suhtes vastuvõtlik, kindlasti ka jõukas peremees. Veski juurde kuulus viie hilisema asunikutalu suurune maavaldus. Juba küllalt varakult loobus A.Moora traditsioonilisest vesiratata kasutamisest, asendades selle veeturbiiniga. Selle omakorda veelgi moodsama spetsiaalse Saksamaalt tellitud ratasüsteemiga. Omaette väikeses ruumis on seadeldis säilinud tänaseni.

Siiani säilinud veskisisustusest tuleks veel märkida neljale valatud postile toetuvat püülijahvatusmasinat. Masin koos tamliga on nähtav ka ühel vanematest fotodest. Ülal,

⁶ Puidutöö oli Mooradel perekonnatraditsiooniks. A.Moora isa töötas tislarina Rakveres, meistripaberid sai ta Viljandis. 1930-ndatel aastatel valmistati Ehavere puidutöökogas Palamuse kiriku pingid.

⁷ A.Richter, Baltische Verkehrs- u. Adressbücher, Bd.II. Livland, Riga 1909.

nn. veskilael on veel praegu osaliselt säilinud tatra- ja kruubijahvatusseadeldised. Praegune betoonist veskitamm valmis 1930. aastal.

Kodanliku maareformiga läks veski ja selle juurde kuuluv üks asunikutalu A.Moora valdusesse. Moorade perekonnale kuulus veski kuni 1940-ndate aastate alguseni. Hiljem on omanikud vaheldunud. Praegu on veski Kaarepere sovhoostehnikumi valduses.

H.Moora sünnikoduna ja ajaloolise arhitektuuri silmapaistva näitena on veski ja eluhoone võetud riikliku kaitse alla vabariikliku tähtsusega arhitektuurimälestisena. Kahjuks ei ole viimased aastad, s.o. aeg, mil Ehavere lakkas töötamast veskina, olnud mälestisele kuidagi soodsad. Osaliselt on purustatud veski sisustus (selle üksikuid detaile vedeleb naabruses veskitammi all jões), puuduvad ukсед-aknad. Kriitiliseks on olukord muutunud eriti katuse lagunemise tõttu. Nii on läbi mädanenud veski lagi ja sokkelkorruse põrand. Samas seisus on ka enamik säilinud veskiseadeldistest. Puudub riiklikku kaitset märkiv tahvel ja vastav teeviit.

ENSV Riikliku Ehituskomitee Vabariikliku Arhitektuurimälestiste Kaitse Inspektsiooni poolt on Ehavere säilitamise ja taastamise suhtes tehtud korduvalt mitmesuguseid ettepanekuid. On pöördutud nii Jõgeva Rajooni Täitevkomitee kui ka otsese valdaja poole. Samu probleeme on mitmel korral puudutatud ka ajakirjanduses (vt. "Ajahamba pureda" Rahva Hääli, 6.juuni 1979; A.Leetmaa "Ehitusmälestised Jõgeva rajoonis" Punalipp, 13.märts 1980). Kahjuks on kõik vastavasisulised pingutused jäänud siiani asjatuks.

Kujunenud olukorras, mil veski taastamine nõuab küllalt tähelepanudavaid kapitaalvahutusi, praktiliselt veski sisustuse ajutist eemaldamist ja korrastamist, hoone enda aga säilinu järgi uuesti üles ehitamist, on raske anda valmisretsept. Arvestavad on rajooni vastavate organite väited materiaalse ressursside ja tööjõu vähesuse kohta. Ilmselt vajab tõesti ka tõsist kaalumist ettepanekuna esitatud Ehavere muuseumi rajamine 6-7 km kaugusele loodavast Palemuse koolmuuseumist. Nii nagu mitmete teistegi ehitusmälestiste puhul puudub Ehaverel koheselt silmaga hoomatav perspektiivne funktsioon.

Õeldu tõttu soovitan kõige esmase ettevaatusabinõuna eluhoone, veski ja selle sisustuse detailset fikseerimist. Nõutavad oleksid nii põhjalik fotofiksatsioon kui ülesmõõtmised. Veelkordselt tuleks üle vaadata ning täiendada seni veski kohta teada olev ajalooline materjal. Seda mitte ainult arhitektuuri ajaloo, vaid vastavate spetsialistide poolt ka tehnika ajaloo aspektist. On ju A.Moora poolt juurutatud seadmed perioodi ühed moodsamad Bestis. Nende sobival viisil säilitamine ja eksponeerimine peaks rajooni muu etnograafilise tarbevara seas olema võimalik ja jõuetekohane.

Selle kõigega tagaksime tulevikus võimaluse veskikompleksi kas või osalisekski taastamiseks. Seda juhul kui veski saaks uue, senisest ettevõtlikuma ja asjatundlikuma valdaja. Siiski ei maksaks koheselt kõrvale jätta ka hoone praeguseid peremehi Kaarepere sovhoostehnikumi näol. On ju õpilaste jõul ükskõik kas siis koondatud malevate või brigaadidena tehtud suuremaidki ehitustöid. Mõne kogunud ehitusmehe käe all peaks seda enam olema mõeldav oma kodukoolile niivõrd

lähedale jääva kultuuriloolise paiga olgu või minimaalne korrashoid. Katus ja akna-uksed - need on esmane, antud juhul kiiret reageerimist nõudev tingimus hoone säilitamiseks.

Võttes kokku eelpoolöeldu võib Ehavere veski kui kultuurimälestise suhtes seada üles neli põhitingimust:

1. Hoone põhjalik fikseerimine fotode ja arhitektuursete ülesmõõtmistena.
2. Säilinud veskisisustuse transplaneerimine ja korrastamine. Võimaluste väljaselgitamine selle üksikute osade eksponeerimiseks.
3. Hädaremonttööd. Katuse ning akende ja uste uuendamine.
4. Võimaluste väljaselgitamine hoone täielikuks restaureerimiseks. Valdaja küsimus.

Need oleksid hoonete päästmisel kõige esmased, ilmselt ka hädavajalikud tööd. Kahtlemata sõltub viimaste edu ühelt poolt administratiivsetest korraldustest, teiselt poolt aga kohepealsest initsiatiivist, suhtumisest oma kodukoha kultuurilooliselt rikkasse minevikku. Just siin tuleks rajooni täitevkomiteelt ja hoonete praeguselt valdajalt oodata enam initsiatiivi ja tõsist suhtumist kui seda on olnud võimalik täheldada siiani.

L i s a s

Eesti NSV
RIIKLIK EHI TUSKOMITEE
(ENSV EHI TUSKOMITEE)

Ärakiri

21.10.80. nr.3-12/4-6780

Kultuurimälestiste RPI

Ärakiri: Jõgeva Rajooni RSN Täitev-
komitee

Palume koostada eritingimused 1980.aastal järgmiste
Jõgeva rajoonis asuvate arhitektuurimälestiste kohta nende
tehnilise seisundi parandamiseks:

1. Ehavere vesiveski paisu ja kanaliga, kaitsenimestikus
nr.305;
2. Elistvere mõisa ait, kaitsenimestikus nr.316;
3. Laluse linnuse varemed vallikraaviga, kaitsenimestikus
nr.304;
4. Forma postijaam, kaitsenimestikus nr.318.

Vabariikliku Arhitektuurimälestiste

Kaitse Inspektsiooni juhataja k.t. (allkiri) K.Tilk

Tel.33-07-04

Ärakiri õige:

Fotode nimekiri:

1. Vaade elumajale ja veskihoonele lõunast. Tammeallee.
2. Vaade kirdest.
3. Amme jõgi ja veski tamm.
4. Veski sisustus veski lael.
5. Veski sisustus.
6. Veski sisustus.
7. Veski sisustus. Püülivaltšid.
8. Veski originaalsepisega õueuks.
9. Ahi elumajas (19. saj. II pool).
10. Pööning. Lagunenud katus.



7

4



2

15









